

ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΕΙΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΝ

ΥΠΟ
ΕΛΕΥΘΕΡΟΠΟΥΛΟΥ

*

ΕΚΔΟΤΗΣ : ΑΡΓΥΡ. ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ
ΑΘΗΝΑΙ 1952

ΑΦΙΕΡΩΝΩ

ΕΙΣ ΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Τὸ βιβλίον μου τοῦτο

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΕΙΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΝ

μὲ τὴν εὐχὴν ὅπως τὰ Πανεπιστήμια
(ἢ ἐπιστήμη) καὶ τῆς Ἑλλάδος ἀπαλλα-
γοῦν τῆς ἐποπτείας ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας

(πρὸ βλ. σελ. 160 σημ.)

ΕΛΕΥΘΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

(ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ)

Αἱ σύγχρονοι φιλοσοφικαὶ προσπάθειαι δεικνύουν, ὅλαι ἀνεξαιρέτως, ἓνα κοινὸν ἐλατήριο: χαρακτηριστικὸν τῶν προσπαθειῶν αὐτῶν εἶναι ἡ τάσις πρὸς μίαν φιλοσοφίαν, ἡ ὁποία νὰ ἔχῃ ἐπιστημονικὴν ἀξίαν. Ἐχω δὲ τὴν γνώμην, (ἡ ὁποία πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ χωρὶς ὄρον καὶ ἀπὸ ὅλους) ὅτι τὸ ἐρώτημα, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ἐπεξεργασία φιλοσοφίας μετ' ἐπιστημονικὴν ἀξίαν, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ λυθῇ πρὸ πάσης φιλοσοφίας. Αὐτὸ εἶναι λοιπὸν τὸ θέμα μου εἰς τὸ βιβλίον μου αὐτό. Ὡστε τὸ βιβλίον μου εἶναι εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν φιλοσοφίαν, εἰς τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τῆς λέξεως. Προσεπάθησα δὲ ν' ἀνταποκριθῶ εἰς τὸ θέμα μου, ἤτοι νὰ κατατάξω τὴν ἔλην τοῦ βιβλίου μου, ὡς ἑξῆς:

Πρῶτα - πρῶτα ἐλέγχω (ἐσωτερικῶς) κριτικῶς τὴν κατάστασιν τῆς «μέχρι τοῦδε φιλοσοφίας», ἤτοι τῆς φιλοσοφίας πρὶν τῶν σημερινῶν προσπαθειῶν, καὶ καταλήγω εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ φιλοσοφία αὐτὴ δὲν ἔχει καμμίαν ἀξίαν διὰ τὰς σημερινὰς προσπαθείας διὰ ἐπιστημονικὴν φιλοσοφίαν, μύλλονότι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀρνηθῇ κανεὶς τὴν ἱστορικὴν ἀξίαν αὐτῆς διὰ τὴν πνευματικὴν καλλιέργειαν τῶν ἐποχῶν. Τώρα ὅμως ζῶμεν, ὅπως εἶπα, ἀκριβῶς ἐντὸς μιᾶς κινήσεως πρὸς ἐπιστημονικὴν φιλοσοφίαν. Τὸ γεγονός αὐτὸ καθορίζει τὸ περαιτέρω θέμα τοῦ βιβλίου μου: ἤτοι ἔλαβα ὑπ' ὄψιν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον κριτικῶς καὶ τὰς σύγχρονους φιλοσοφικάς προσπαθείας εἰδικῶς. Ὅμως ἀκριβῶς καὶ αὐταὶ δὲν εἶναι ἐξηγήσεις βασικαί, ἀλλὰ λύσεις τοῦ φιλοσοφικοῦ προβλήματος ἐπὶ τῇ βιάσει τοιαύτης ἢ τοιαύτης δυνατότητος μιᾶς ἐπιστημονικῆς φιλοσοφίας. Ἦναγκάσθην λοιπόν, διὰ νὰ εἶμαι εὐληπιος καὶ νὰ μὴ προὔποθέτω τίποτε, νὰ δώσω μίαν σύντομον ἱστορίαν τῆς σύγχρονου αὐτῆς

φιλοσοφίας, διὰ τὰ δείξω κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, οὕτως εἰπεῖν χειροπιαστά, πῶς ἐφραντάσθησαν οἱ φιλόσοφοι αὐτοὶ τὴν ἐπιστημονικὴν φιλοσοφίαν καὶ ἔπειτα τὰ κρίνω τὴν προσπάθειάν των αὐτὴν. Τέλος προσεπάθησα τὰ καθορίσω τελείως ἀνεξαρτήτως πῶς εἶναι δυνατὴ πρᾶγματι μία φιλοσοφία μὲ ἐπιστημονικὸν χαρακτῆρα.

Εἶθε αἱ βασικαὶ μου συζητήσεις τὰ εὔρουν φίλους, ἢ τοῦλάχιστον τὰ φανοῦν ἱκαναὶ τὰ δώσουν ὥθησιν εἰς ἄλλους διὰ τὰ προαχθῆ τὸ πρόβλημα.

ΕΛΕΥΘΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΥΤΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΕΥΤΕΡΑΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ

Τὸ βιβλίον μου αὐτὸ «Εἰσαγωγή εἰς ἐπιστημονικὴν φιλοσοφίαν» δίδει μίαν ἐμβασθύνουσαν κριτικὴν ἀνάλυσιν τῶν διαφόρων ἱστορικῶν Ἑλληνικῶν, Γερμανικῶν, Ἀγγλικῶν καὶ Γαλλικῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων καὶ θεωριῶν μέχρι σήμερον. Τὰς χωρίζω μόνον κατὰ τὰ πρόβληματα, τῶν ὁποίων γίνεται ἐπεξεργασία, διὰ τὰ εἶναι δυνατὴ μία συστηματικὴ κριτικὴ αὐτῶν. Νεωστὶ ἐγεννήθη ἡ τάσις πρὸς ἐπιστημονικὴν φιλοσοφίαν, τὴν ὁποίαν ὁμως διάφοροι φιλόσοφοι ἀντιλαμβάνονται διαφοροτρόπως. Ἐκθέτω λοιπὸν καὶ κρίνω εἰδικώτερα καὶ τὰς τάσεις αὐτάς. Ὡς συμπέρασμα τῆς ὅλης κριτικῆς μου θέτω τὸ πρόβλημα τῆς ἀξίας ὅλων τῶν μέχρι τοῦδε φιλοσοφημάτων εἰδικῶς καὶ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας γενικώτερον καὶ πραγματεύομαι τὸ πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας ὡς ἐπιστήμης ἀπολύτως.

Τὸ βιβλίον μου αὐτὸ εἶναι πλέον καρπὸς πενήκοντα ἐτῶν ἐνασχολήσεως μὲ τὴν φιλοσοφίαν, ἔχω δὲ ὡς ρήτραν τὸ «φίλος Πλάτων, φιλτέρα ἢ ἀλήθεια»:

ΕΛΕΥΘΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

'Αφιέρωσις	Σελ.	ΙΙΙ
Πρόλογος τῆς γερμανικῆς καὶ ἑλληνικῆς ἐκδόσεως . . . »		V—VI
Εἰσαγωγή. Τὸ θέμα τῆς εἰσαγωγῆς αὐτῆς »		1— 4

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΚΡΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΙΣ ΤΗΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥΔΕ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Κεφάλ. πρῶτον. Κριτικὴ ἐπισκόπησις τῆς φιλοσοφίας μέχρι τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνος »		5— 30
Α. Οἱ καθορισμοὶ περὶ τοῦ τρόπου βίου τοῦ ἀνθρώπου »		5— 16
Β. Οἱ προσδιορισμοὶ περὶ ἀρχῆς τοῦ κόσμου, αἱ κοσμοθεωρίαι »		16— 23
Γ. Αἱ θεωρίαι περὶ γνώσεως »		23— 30
Κεφάλ. δεύτερον. Ἡ φιλοσοφία ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνος »		30—107
Α. Νεώτερα διανοητικὰ κατασκευάσματα »		30— 50
α) Ὑπὸ πνεῦμα καταφατικῶν τῶν παραδεδομένων ἰδεωδῶν (Πλατωνισμός, Ἀριστοτελισμός, Σκωτικὴ Σχολή, Fousin, Comte, Faurbaus, Hartmann, Bergson) »		30— 42
β) Κατὰ παλαιὰν διανοητικὴν κατασκευὴν μετὰ ἀρνησιν τῶν παραδεδομένων ἰδεωδῶν (Feuerbach, Mann, Stirner, Nietzsche) »		42— 50
Β. Αἱ σύγχρονοι τάσεις πρὸς ἐπιστημονικὴν φιλοσοφίαν »		50—107
α) Αἱ τάσεις πρὸς κριτικὸν περιορισμὸν τῆς γνώσεως καὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς φιλοσοφίας . . . »		50— 83

1. Οί Νεοκαντιανοί	Σελ.	51— 62
2. Οί φυσιοδίφαι κριτικοί	»	62— 64
3. Ἡ γνωσεολογική ἀπόσύνθεσις τῆς φιλοσοφίας. Ἡ διδασκαλία περὶ τοῦ ἀμέσως δεδομένου. 1) Ὁ λεγόμενος θετικισμός. 2) Ἡ λεγομένη ἐσωτερικῶς θεμελιωμένη (immanente) φιλοσοφία. 3) Ὁ λεγόμενος ἐμπειριοκριτισμός καὶ ἡ λεγομένη διδασκαλία περὶ πείρας	»	64— 83
β) Αἱ τάσεις πρὸς φυσιοδιφικὴν φιλοσοφίαν (Höckel, Reinke, Driesch, Ostwald)	»	83— 95
γ) Αἱ τάσεις πρὸς ἐπιστημονικὴν φιλοσοφίαν ὡς ὑποθετικὴν συμπλήρωσιν τῶν κατ' ἰδίαν ἐπιστημῶν (Lotze, Fechner, W. Wundt, Spencer)	»	96—107

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ἡ ἀξία τῆς μέχρι τοῦδε φιλοσοφίας καὶ ἡ φιλοσοφία ὡς ἐπιστήμη

Κεφάλ. πρῶτον. Ἡ ἀξία τῆς μέχρι τοῦδε φιλοσοφίας	»	108—121
Α. Αἱ βάσεις τῆς μέχρι τοῦδε φιλοσοφίας	»	108—112
Β. Χαρακτήρ καὶ ἀξία τῆς μέχρι τοῦδε φιλοσοφίας	»	112—115
Γ. Ἡ ἀξία τῆς ιστορίας τῆς μέχρι τοῦδε φιλοσοφίας καὶ ἡ ἀξιόλογος ἐπεξεργασία αὐτῆς	»	115—121
Κεφάλ. δεύτερον. Ἡ φιλοσοφία ὡς ἐπιστήμη	»	121—160
Α. Καθορισμός τοῦ προβλήματος τῆς φιλοσοφίας	»	121—127
Β. Ἡ ἀναγκαιότης τῆς φιλοσοφίας	»	127—132
Γ. Τὸ δυνατόν φιλοσοφικῆς γνώσεως καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ φιλοσοφία	»	135—142
Δ. Αἱ βάσεις τῆς φιλοσοφίας ὡς ἐπιστήμης	»	145—148
Ε. Ἡ θέσις τῆς ἐπιστημονικῆς φιλοσοφίας εἰς τὸ σύστημα τῶν ἐπιστημῶν. Ταξινόμησις τῶν ἐπιστημῶν	»	149—133
Ζ. Ὁ χαρακτήρ τῆς ἐπιστημονικῆς φιλοσοφίας	»	154—156
Η. Ἀξία τῆς ἐπιστημονικῆς φιλοσοφίας	»	157—160

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΤΟ ΘΕΜΑ ΤΗΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ ΑΥΤΗΣ

Ὑπὸ τὸν τίτλον «Εἰσαγωγή εἰς τὴν Φιλοσοφίαν» δίδεται συνήθως μία περίληψις τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας διατεταγμένη κατὰ τινὰς κατηγορίας, ἢ περίληψις σύντομος τῶν διαφόρων προβλημάτων, τὰ ὅποια εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας παρουσιάζονται ὡς φιλοσοφικὰ προβλήματα (ἢ μεταφυσική, ἢ ψυχολογία, ἢ ἠθική, ἢ κοινωνιολογία κτλ.) καὶ τὰ ὅποια ὀνομάζονται μέρη τῆς φιλοσοφίας ἢ καὶ φιλοσοφικαὶ ἐπιστῆμαι. Συνέβη δὲ καὶ τοῦτο: ἡ εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν κατεῖχε (π.χ. εἰς τὸν φιλόσοφον Ἐρβαρτ) θέσιν μόνον προπαιδευτικῶν γνώσεων διὰ ἓνα ἰδιαίτερον σύστημα (τὸ τοῦ φιλοσόφου).

Ἐγὼ δὲν ἔχω σκοπὸν νὰ συγγράψω ἐδῶ εἰσαγωγήν εἰς τὴν φιλοσοφίαν κατὰ ἓνα τοιοῦτον συνηθισμένον τρόπον. Οἱ τρόποι αὐτοὶ συγγραφῆς εἰσαγωγῆς εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἐξυπηρετοῦν βέβαια ἐκείνους, οἱ ὅποιοι θέλουν νὰ γνωρίσουν τὸ περιεχόμενον τῆς λεγομένης φιλοσοφίας χωρὶς πολὺν κόπον καὶ σύντομα. Ἐγὼ ὅμως θέλω νὰ εἰσαγάγω εἰς τὸ πῶς πρέπει νὰ φιλοσοφοῦμεν καὶ μάλιστα εἰς τὸ πῶς πρέπει νὰ φιλοσοφοῦμεν ὀρθῶς, πάλιν δὲ ὄχι διὰ γνωσεολογικῶν καὶ λογικῶν ἐξηγήσεων, ἀλλὰ διὰ κριτικῆς στάσεως ἀπέναντι τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων, καὶ ἀπέναντι τῆς φιλοσοφίας ὡς τοιαύτης.

Τώρα τίθεται βέβαια ὡς πρῶτον τὸ ἐρώτημα, τί ἐννοῶ, ὅταν λέγω φιλοσοφίαν, ἀφοῦ ὑπάρχουν σχεδὸν τόσοι ὀρισμοὶ τῆς φιλοσοφίας ὅσα καὶ φιλοσοφικὰ συστήματα: Οἱ Πυθαγόρειοι δημιουργοῦν τὴν λέξιν «φιλοσοφία» καὶ ἐννοοῦν μίαν ὀρισμένην ἀπρῆν περιὶ «τρόπου τοῦ βίου» (1), συνδέουν ὅμως τὸν τρόπον αὐ-

1. Ὁ Διόδωρος ἀναφέρει περὶ τοῦ Πυθαγόρου (excerpt. vatica. VII—X, 33) ὅτι: Πυθαγόρας φιλοσοφίαν, ἀλλ' οὐ σοφίαν τὴν ἰδίαν ἀίρεσιν... ἔλεγεν ὡς σοφὸς μὲν οὐδεὶς ἐστὶν ἄνθρωπος ὧν καὶ πολ-

Ἐλευθεροπούλου, Εἰσαγωγή εἰς ἐπιστημονικὴν φιλοσοφίαν

τὸν τοῦ βίου βασικῶς μὲ μίαν (ἁρισμένην) γνῶσιν. Ὑπῆρξε λοιπὸν δυνατὸν κατὰ τὴν χρῆσιν τῆς λέξεως φιλο - σοφία νὰ το- νισθῆ μᾶλλον ἢ σοφία, ἢ γνῶσις· ἢ δὲ γνῶσις αὐτὴ ἐξειδικεύε- ται ἀμέσως καὶ γίνεται χρῆσις τῆς λέξεως φιλοσοφία εἰς τὴν ση- μασίαν ὅτι πρόκειται περὶ γνώσεως τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους τοῦ κόσμου, αὐτὴ δὲ ἢ γνῶσις ἐχωρίσθη ἀμέσως εἰς γνῶσιν τοῦ ὄρατοῦ, τοῦ προσιτοῦ εἰς τὰς αἰσθήσεις καὶ φθαρτοῦ, καὶ εἰς γνῶσιν τοῦ νοητοῦ, τοῦ ἀφθάρτου κόσμου (Ξενοφάνης). Καὶ ἰδοὺ ὁ Πλάτων τονίζει τὸν νοητὸν κόσμον καὶ καθο- ρίζει τὴν φιλοσοφίαν, σύμφωνα μὲ τὴν λύσιν, τὴν ὁποίαν ἔδω- κεν εἰς τὸν νοητὸν αὐτὸν κόσμον, ὡς τὴν ἐπιστήμην τῶν ἰδεῶν, τῶν ἀρχικῶν αὐτῶν, κατὰ τὴν γνώμην του, οὐσιῶν, ὁ δὲ Ἄρι- στοτέλης τὴν καθορίζει γενικώτερον ὡς τὴν ἐπιστήμην περὶ τῶν πρώτων λόγων καὶ αἰτιῶν τοῦ κόσμου, ὀνομάζων αὐτὴν ἰδιαιτέρως «πρώτην φιλοσοφίαν» (1) Ἡ Στοὰ ὅμως ἐπανέρχεται εἰς τὴν ἀποψιν τῶν Πυθαγορείων: φιλοσοφία εἶναι ἢ ἐπιστήμη περὶ τῆς συμπεριφορᾶς (τρόπου βίου) τοῦ ἀνθρώπου, ἐννοεῖ ὅμως μὲ ὅλα ταῦτα, ὅταν λέγει φιλοσοφίαν, καὶ τὴν γνῶσιν περὶ τοῦ ὅλου κόσμου ὡς μεταφυσικὸν πρόβλημα, ἔστω καὶ ἐὰν τὴν ὀνομάζει «φυσικὴν» καὶ μάλιστα ὡς κεντρικὸν πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας καὶ ὡς βάσιν τῆς διδασκαλίας περὶ ἠθικῆς. Τὸ αὐτὸ δὲ πράττει καὶ ὁ Ἐπίκουρος. Οὕτω δὲ καὶ οἱ λεγόμενοι Σχολασ- τικοὶ (θεολογοῦντες φιλόσοφοι) ὀνόμασαν ἔπειτα τὴν φι- λοσοφίαν ἐπιστήμην περὶ τοῦ κόσμου διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου νοός.

λάκεις διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς φύσεως οὐκ ἰσχύων πάντα κατορθοῦν» (πρό- κεται περὶ τρόπου βίου).

1. Δηλαδή ὁ Ἄριστοτέλης καθάρισε τὴν φιλοσοφίαν ὡς «πρώτην φιλοσοφίαν» εἰδικώτερον, ὡς τὴν ἐπιστήμην περὶ τοῦ «ὄν ἢ ὄν» καὶ μάλ- λιστα περὶ τοῦ «οὐσία καὶ τὸ τί ἦν εἶναι», περὶ «τὴν ὕλην καὶ τὸ ὑπο- κείμενον», περὶ τοῦ «ἄθεν ἢ ἀρχὴ τῆς κινήσεως» καὶ περὶ τοῦ «τὸ οὐ ἔνε- κα καὶ τὸ ἀγαθόν». Ἡ ἐπιστήμη αὐτὴ τοῦ Ἄριστοτέλους εἶ- ναι τῶρα, διὰ τῆς διατάξεως τῶν ἔργων του ἀπὸ τοῦς Ἀλεξανδρινούς, ὡς ἐκ τῆς θέσεώς της (μετὰ τὰ φυσικὰ) γνωστὴ ὡς Μεταφυσικὴ. Ὁ Ἄρι- στοτέλης τὴν ὀνομάζει καὶ ἀπλῶς «σοφίαν» καὶ ὁμιλεῖ περὶ τῆς «τοῦ φιλοσόφου ἐπιστήμης» καὶ διακρίνει αὐτὴν ἀπὸ τὰς «ἐπιστήμας ἐν μέρει λεγομένας», τὰς εἰδικὰς ἐπιστήμας.

ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν θεολογίαν ὡς ἐπιστήμην δι' ἀποκαλύψεως. Ὁ Βάκων (ὁ ἔκ Verulam) κατέταξεν ἔπειτα τὴν ἀνθρώπινην γνῶσιν καὶ ἐνέργειαν ἐπὶ τῇ βάσει δυνάμεων τοῦ πνεύματος καὶ ὠνόμασε τὴν φιλοσοφίαν (διανοητικὴν) ἐπιστημονικὴν γνῶσιν ἐν διακρίσει ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν (διὰ τῆς μνήμης) γνῶσιν καὶ ἀπὸ τὴν τέχνην (ὡς τὸ προϊὸν τῆς φαντασίας). Ὁ Σπινόζα ὀνομάζει φιλοσοφίαν τὸ ἐνιαῖον σύστημα ὅλων τῶν ἐπιστημῶν, διὰ τὸν Leibniz ἡ φιλοσοφία εἶναι σύστημα ἐννοιῶν δι' ἀποδείξεως, ὅπως τὰ μαθηματικά εἶναι σύστημα ἀριθμῶν δι' ἀποδείξεως. Ὁ Kant καθώρισε τὴν φιλοσοφίαν ὡς διανοητικὴν γνῶσιν ἀπὸ ἐννοίας ἢ καὶ ὡς ἐπιστήμην περὶ τῶν τελευταίων σκοπῶν τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ⁽¹⁾. Ὁ Hegel τὴν ὠνόμαξεν ἐπιστήμην τοῦ ἀπολύτου κατὰ διαλεκτικὴν ἐξέλιξιν, ὁ Herbart τὴν ὠνόμασεν ἐπεξεργασίαν ἐννοιῶν, ὁ Comte ἠρνήθη τὴν ὑπαρξίν φιλοσοφίας ὡς ἰδιαιτέρας ἐπιστήμης καὶ τὴν εἰθεῶρει ὡς ἐπεξεργασίαν τῶν γενικῶν ἐννοιῶν τῶν ἐπιστημῶν. Κτλ. κτλ. Φανερώτατα λοιπὸν πρόκειται περὶ μιᾶς αἰωνίας ξριδος ἢ τοῦλάχιστον διαφορᾶς ἀπόψεων περὶ τοῦ τί πρέπει γὰρ νοηθῆ ὅταν λέγεται φιλοσοφία.

Ἔχω τὴν γνώμην ὅτι ἅμα ὡς ἐξακριβωθῆ τὸ ἀντικείμενον τῆς φιλοσοφίας, τότε ὁ ὀρισμὸς αὐτῆς ὡς ἐπιστήμης θὰ ἐξαρτᾶται μόνον ἀπὸ τὴν ἱκανότητα γὰρ συλληφθῆ τὸ ἀντικείμενον αὐτὸ εἰς μίαν πρότασιν ὡς ὁ ὀρισμὸς τῆς φιλοσοφίας. Πρὸς τὸ παρὸν τονίζω μόνον ὅτι οἱ ὑπάρχοντες, ἢ, ὡς εἶπω, οἱ παραδεδομένοι καὶ ἐν μέρει ἀνωτέρω μνημονευθέντες ὀρισμοὶ τῆς ἐννοίας τῆς φιλοσοφίας εὐρίσκονται εἰς σχέσιν μὲ τὸ σύστημα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου παρουσιάζονται, καὶ ὅτι ὁ κάθε φιλόσοφος καθώρισε τὴν ἐννοιαν τῆς φιλοσοφίας σύμφωνα μὲ τὴν μέθοδον τὴν ὁποίαν μετεχειρίσθη διὰ γὰρ λύση τὸ πρόβλημά του, ἢ σύμφωνα μὲ τὴν ἰδιαιτέραν λύσιν, τὴν ὁποίαν ἔδωκεν εἰς τὸ πρόβλημα, ἢ καὶ σύμφωνα (διὰ γὰρ τὸ εἶπω οὕτω) μὲ τὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἦτο τὸ

1. Ὁ Kant ὀνομάζει τὴν φιλοσοφίαν, ὅπως λέγει, μὲ τοὺς ὀρχαίους καὶ μόνον σοφίαν περὶ κόσμου (Weltweisheit) μὲ πρακτικὴν ἐννοιαν (im praktischen Sinne).

κατ' ἐκλογὴν πρόβλημά του (πρόβλημα τῆς ἀρεσκείας του) καὶ ὄχι ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὅλου θέματος τῆς φιλοσοφίας. Θὰ ἐπανέλθω λοιπὸν εἰς τὸ ζήτημα ἀργότερα.

Βέβαια ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 19ου αἰῶνος ἔλαβε τὸ πρᾶγμα ἄλλην τροπὴν: αἱ κατ' ἰδίαν ἔρευναι ἔκαμαν μεγάλας καὶ θαυμασίας προόδους, ἐξειλίχθησαν εἰς ἀντικείμενα τῆς ἐρεύνης ἕνα ἕκαστον καὶ ἀνεκαλύφθησαν, εἶναι δυνατόν νὰ εἴπη κανεῖς, ἀλήθειαι διὰ τῆς ἐρεύνης αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀντικειμένου. Ὑπὸ τοιοῦτους δὲ ὄρους ἐδιδάχθη καὶ ἡ φιλοσοφία καὶ ἐσωφρονίσθη: ὁ γενικὸς χαρακτῆρ τῆς φιλοσοφίας τῆς σύγχρονου ἐποχῆς εἶναι ἡ προσαρμογὴ εἰς τὰς ἐπιστήμας ἢ εἰς τὰ ἑξακριβωθέντα πράγματα, γεγονότα. Μ' ὅλα ταῦτα πολλὰ φαινόμενα τῆς φιλοσοφίας αὐτῆς ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 19ου αἰῶνος ἔχουν τὸν χαρακτῆρα παλαιῶν διανοητικῶν κατασκευῶν, ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὰς τάσεις πρὸς «ἐπιστημονικὴν φιλοσοφίαν» πρέπει νὰ τεθῇ καὶ θέτω τὸ ζήτημα, κατὰ πόσον αὐταὶ ἀντιπροσωπεύουν ὀρθῶς τὸν τρόπον (τὴν μέθοδον) καὶ τὴν βάσιν μιᾶς ἐπιστημονικῆς φιλοσοφίας.

Θὰ ἐξετάσω, λοιπόν, τὰ μέχρι τοῦδε φιλοσοφικὰ συστήματα κριτικῶς, θὰ κρίνω αὐτά, κατὰ πόσον αἱ ἐκδοχαὶ τῶν ἔχουν βάσιν. Διὰ νὰ ἐννοοῦμαι καλύτερα θὰ τονίζω ἑκάστοτε τὸν πυρῆνα ἑνὸς ἑκάστου φιλοσοφικοῦ συστήματος, ἀκόμη δὲ καὶ θὰ ἐκθέτω πολλάκις, ὅπου παρουσιάζεται ἀνάγκη, τὰ κυριώτερα σημεῖα τῶν συστημάτων.

Ἐπειτα θέτω τὸ ἐρώτημα γενικῶς: πῶς εἶναι δυνατὴ μία ἐπιστημονικὴ φιλοσοφία. Ἀπαντῶν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο: θὰ λάβω ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν γνώμην ὅτι, ὅπως ἐλέχθη συχνάκις, φιλοσοφία ὡς ἰδιαιτέρα ἐπιστήμη δὲν ὑπάρχει, θὰ ὁμιλήσω περὶ τῆς ἀξίας τῆς μέχρι τοῦδε φιλοσοφίας καὶ τῆς ἱστορίας της, θὰ καθορίσω τὸ πρόβλημα (τὸ θέμα) τῆς φιλοσοφίας, θ' ἀποδείξω τὴν ἀναγκαιότητα τῆς φιλοσοφίας καὶ διὰ τὸν ἀνθρώπινον βίον καὶ διὰ τὴν ἐπιστήμην, θὰ πραγματευθῶ τὴν ἐπιστημονικὴν δυνατότητα αὐτῆς, τὴν σχέσιν τῆς φιλοσοφίας μὲ τὰς ἄλλας ἐπιστήμας καὶ τὸν χαρακτῆρα πάσης γενικῶς, δηλαδή καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς φιλοσοφίας.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΚΡΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΙΣ ΤΗΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥΔΕ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΚΡΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΙΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΤΟΥ 19^{ΟΥ} ΑΙΩΝΟΥ

Όταν λέγω ὅτι θὰ ἐπεξεργασθῶ ἀναλυτικῶς κριτικῶς τὰς διδασκαλίαι τῆς φιλοσοφίας μέχρι τοῦ ἡμίσεος τοῦ 19ου αἰῶνος, δὲν ἔννοῶ ὅτι θὰ κρίνω αὐτάς, ἔὰν εἶναι ὀρθαὶ ἢ ἐσφαλμέναι. Τοιαύτη κριτικὴ θὰ ἦτο δυνατὴ μόνον ἐπὶ τῇ βάσει ἰδιαιτέρας ἐρεύνης τῶν σχετικῶν ζητημάτων καὶ προβλημάτων καὶ ἀνήκει ἐπομένως εἰς τὰς εἰδικὰς ἐρεῦνας, τὰς ὁποίας, ἔννοεῖται, δὲν πρόκειται νὰ ἐπιχειρήσω εἰς τὴν εἰσαγωγὴν αὐτήν. Τὸ θέμα μου ἔδῶ εἶναι μᾶλλον: νὰ δείξω ὅτι αἱ διδασκαλίαι καὶ τὰ δόγματα τῶν διαφόρων φιλοσόφων (μέχρι τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνος) ἀκόμη καὶ ἐντὸς τῆς ἰδίας αὐτῶν φιλοσοφίας δὲν εἶναι ἀντικειμενικῶς ἀναγκαῖαι. Δηλαδή: οἱ φιλόσοφοι αὐτοὶ θὰ ἦτο δυνατόν, ὅπως θὰ δείξω, πάντοτε νὰ παραδεχθῶν ἀκριβῶς καὶ τὸ ἀντίθετον ἐκείνου, τὸ ὁποῖον λέγουν (ἀποφαίνονται, πρὸςβεύουν).

Α. Οἱ καθορισμοὶ περὶ τοῦ τρόπου βίου τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐδῶ τονίζω πρῶτα-πρῶτα εἰδικώτερον γενικῶς ὅτι: τὸ πρόβλημα πῶς ὀφείλει ὁ ἄνθρωπος νὰ ζῆ καὶ νὰ πράττῃ (νὰ ἐνεργῆ) δὲν τίθεται ὀρθῶς περίπου εἰς ὅλην τὴν μέχρι σήμερον φιλοσοφίαν. Καὶ ὅμως δὲν θὰ καταγίνω ἔδῶ μὲ τὸ πρόβλημα αὐτό· εἶναι ἔργον τῶν κατ' ἰδίαν ἐρευνητῶν. Ἐδῶ θέλω νὰ δείξω μόνον ὅτι αἱ διάφοροι ἐκδοχαὶ περὶ ἠθικοῦ βίου

εἶναι ἀνθαίρετοι καὶ ὅτι βασίζονται μόνον εἰς ὑποκειμενικὰς προσωπικὰς (τοῦ φιλοσόφου ἢ κοινωνικὰς ἀνάγκας.

Ἀρχίζω μὲ τὸν Δ η μ ό κ ρ ι τ ο ν. Δὲν εἶναι σφάλμα ὅτι παραλείπω τοὺς προηγουμένους φιλοσόφους· ὅ,τι αὐτοὶ εἶπαν περὶ τοῦ ζητήματος, πῶς πρέπει νὰ συμπεριφέρεται ὁ ἄνθρωπος, ἢ εἶναι σχεδὸν ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς ἢ, ἐφ' ὅσον εἶναι γνωστόν, ἔχει γενικὸν κοινωνικὸν χαρακτῆρα. Αὐτὸ συμβαίνει π.χ. καὶ εἰς ὅσα εἶπεν ὁ Ἡ ρ ά κ λ ε ι τ ο ς· ἴσως ὅμως δὲν ἐπιτρέπεται νὰ τὸν παραβλέπω· ἰδοὺ λοιπὸν αἱ ἀσυναρτησίαι εἰς τὰς σκέψεις του : «πάντα ρεῖ» καὶ «πόλεμος πάντων πατήρ καὶ βασιλεὺς» εἶναι αἱ δύο βασικαὶ διδασκαλίαι του· ἀλλὰ τότε πρὸς τί ἡ ἀγανάκτησίς του ὅτι τὰ κάτω κοινωνικὰ στρώματα δὲν σέβονται τοὺς ὑφισταμένους νόμους (ἦτοι τὴν τότε ὑφισταμένην κοινωνικὴν κατάστασιν); Τίς ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον οἱ σήμερον καταπιεζόμενοι δὲν πρέπει νὰ ἐπιχειρήσουν καὶ νὰ ἐπιτύχουν ἀντιθέτως τὴν καταπίεσιν τῶν καταπιεζόντων αὐτούς, καθ' ὅσον μάλιστα, κατὰ τὴν τρίτην βασικὴν γνώμην τοῦ Ἡ ρ α κ λ ε ί τ ο υ, τὰ πάντα συμβαίνουν κατὰ τὸν νόμον τῆς ἐναντιότητος («κατ' ἐναντιότητα», «παλίντροπος», ἐναντίαν ροήν); Φανερώτατα παρεσύρθη ὁ φιλόσοφος ἀπὸ τὴν ἀριστοκρατικὴν του φύσιν καὶ ἀπὸ τὴν ἀριστοκρατικὴν του κοινωνικὴν θέσιν καὶ ἐθέσπισε τοιαῦτα ἀσυνάρτητα.

Ὁ Δ η μ ό κ ρ ι τ ο ς ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν κριτικὴν μου ἀνάλυσιν· διότι ἔχει κυρίως τὰ γνωρίσματα ἀντικειμενικοῦ ἐρευνητοῦ· πάντως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχη κανεὶς ἄλλην γνώμην περὶ αὐτοῦ, ἀφοῦ συνέγραψε πραγματείας περὶ γεωργίας καὶ κτηνοτροφίας καὶ παρόμοια. Ἡ βάσις τῶν διδασκαλιῶν του περὶ τοῦ δέοντος (περὶ τοῦ καλοῦ) τρόπου τοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος τείνει πρὸς εὐτυχίαν. Ἡ εὐτυχία (εὐδαιμονία) εἶναι, κατὰ τὸν Δ η μ ό κ ρ ι τ ο ν, ὁ σκοπὸς τοῦ βίου, ἢ εὐτυχία, ἦτοι κατ' αὐτὸν ἡ εὐθυμία καὶ ἡ ὑγεία (εὐεστώ). Τώρα ὅμως ἄς δοθῇ προσοχὴ εἰς τὰ ἐπόμενα : καὶ ἐὰν ἀκόμη ἡ ὑγεία ἐκ πρώτης ὕψεως θεωρηθῇ ὡς αὐτονόητον μέρος τῆς εὐτυχίας, ἢ εὐθυμία ὅμως ὡς εὐτυχία εἶναι μία κοινὴ ἔκφρασις : πρὸ πάντων εἶναι ἄνευ βάσεως ὅτι ἡ εὐθυμία (λοιπὸν ἢ εὐτυχία) δὲν πηγάζει ἀπὸ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ, ἀλλὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν καθαρότητα

τῆς θελήσεως. Ἡ τάσις τοῦ Δ η μ ο κ ρ ί τ ο υ εἶναι, ἀσφαλῶς, ν' ἀπελευθερώσῃ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ (χρήματα, τιμὰς κτλ.), ἀλλὰ ἐλλείπει ἢ ἀπόδειξις καὶ ἡ θεμελίωσις τῶν λεγομένων του, ὅτι δηλαδή ἡ εὐθυμία ὑφίσταται διὰ τῆς ἐσωτερικῆς ἡσυχίας, ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ αὐτὴ γαλήνη πηγάζει ἀπὸ τὴν καθαρότητα τῆς ψυχῆς, τῆς θελήσεως, τῆς διανοήσεως καὶ ὅτι ἡ εὐτυχία ὡς ἐσωτερικὴ γαλήνη δὲν θὰ ἦτο δυνατόν ν' ἀποκτηθῇ διὰ «ἀσυνειδησίας». Ὅστις θέλει νὰ ἐννοήσῃ, ὅτι τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶναι ἐπίσης δυνατόν, ἄς λάβῃ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ «ἀσυνειδησία» ὡς ἐσωτερικὴ γαλήνη ἐγένετο παραδεκτὴ σχεδὸν ταυτοχρόνως μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῶν δογμάτων τοῦ Δ η μ ο κ ρ ί τ ο υ ἀπὸ τοὺς (νεωτέρους) σοφιστάς· κατὰ τὴν γνώμην τῶν σοφιστῶν αὐτῶν εὐτυχία εἶναι ἡ ἀπόλαυσις τοῦ βίου, ὃ δὲ θέλων νὰ πραγματοποιήσῃ αὐτὴν ὀφείλει νὰ ἀπελευθερωθῇ ἀπὸ τὰς κοινὰς ἀπόψεις περὶ καλοῦ καὶ κακοῦ, περὶ δικαίου, ὀρθοῦ καὶ μὴ ὀρθοῦ, διότι αἱ κοιναὶ αὐταὶ διακρίσεις ἐτάχθησαν ἀπὸ ἀνικάνους ἀνθρώπους κτλ.—τὸ ἐκεῖθεν τοῦ καλοῦ καὶ κακοῦ παρὰ τῆς Nietzsche καὶ ἡ διδασκαλία του περὶ ἠθικῆς κυρίων καὶ δούλων. Τί θέλω νὰ εἶπω; Θέλω νὰ εἶπω, ὅτι καὶ ἡ γνώμη τοῦ Δ η μ ο κ ρ ί τ ο υ καὶ ἡ γνώμη τῶν Σ ο φ ι σ τ ῶ ν δὲν στηρίζεται ἐπὶ ἀντικειμενικῶν ἐρευνῶν, ἀλλ' ἐπὶ προσωπικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀπαιτήσεων (ἀναγκῶν)· ὃ πρῶτος-παρουσιάζεται εἰς τὴν πατρίδα του Ἐβδηρα καταπολεμῶν τὴν παράφρονα τάσιν πρὸς χρηματισμὸν καὶ δόξας καὶ τιμὰς, οἱ Σοφισταὶ πάλιν (οἱ νεώτεροι, ἦτοι πλὴν τοῦ Π ρ ω τ α γ ὄ ρ ο υ καὶ τοῦ Π ρ ο δ ί κ ο υ) ἀποφθιέγονται δόγματα (διὰ νὰ τ' ἀναφέρω γενικῶς καταληπτῶς: ἄρνησιν παντὸς εἴδους νόμου, χλευασμὸν τῆς συνειδήσεως), τὰ ὁποῖα συμφωνοῦν τελείως μὲ τὸν χαρακτῆρα τῶν γνωστῶν νεωτέρων σοφιστῶν καὶ μὲ τὴν τύρβην τῆς νεωτέρας γενεᾶς τῶν Ἀθηναίων ἐντὸς τῆς καταστάσεως τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ πρὸ πάντων κατὰ τὴν μεγάλην πανώλην ἐν Ἀθήναις (1). Ἄς μὴ ἐξαπατηθῇ κανεὶς ἀπὸ τὴν προσπάθειαν τῶν Σοφιστῶν τούτων

1. Ἀνάγνωθι τὴν περιγραφὴν τῆς καταστάσεως ταύτης παρὰ Θ ο υ κ υ δ ῖ δ η.

ὅπως θεμελιώσουν τὴν διδασκαλίαν των διὰ τῆς λεγομένης φυσικῆς (ἀρχεγόνου) καταστάσεως τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ὑπόθεσις ὅτι ὑπῆρξε ποτὲ μία φυσικὴ κατάσταση ὡς πόλεμος πάντων κατὰ πάντων εἶναι μία κατασκευὴ χάριν τῆς διδασκαλίας περὶ ἀσυνειδησίας· εἶναι φανερόν ὅτι καὶ ἐὰν ὑπῆρξέ ποτε μία φυσικὴ κατάσταση (τοῦ ἀνθρώπου), καταστάσις χωρὶς νόμους καὶ ἦθη καὶ ἔθιμα, ἀπὸ αὐτὸ δὲν ἐξάγεται ὅτι ἡ ἀσυνειδησία εἶναι τὸ μόνον ὀρθόν· οἱ ἄνθρωποι ἐξελίχθησαν ὑπεράνω τῆς καταστάσεως ἐκείνης εἰς μίαν ἄλλην. Πλὴν τούτου εἶναι δυνατόν, ἐὰν πρόκειται γὰρ κατασκευασθῶν τὰ δόγματα, νὰ θεωρηθῇ ἡ φυσικὴ κατάσταση καὶ ὡς ἐνάρετος κατάσταση εἰς τὴν σημασίαν τῆς ἀλλοβοηθείας καὶ τῆς εἰρηνικῆς ζωῆς τῶν (πρώτων) ἀνθρώπων, ὅπως ἐδογματίσεν ὁ R o u s s e a u. Ὡστε ἡ ἀλήθεια εἶναι ἡ ἐξῆς: μία ὑποκειμενικὴ διάθεσις ἠνάγκασε καὶ τὸν Δ η μ ό κ ρ ι τ ο ν καὶ τοὺς (νεωτέρους) Σοφιστὰς (ἀλλὰ καὶ τὸν R o u s s e a u καὶ τὸν N i e t z s c h e) νὰ δογματίσουν περὶ εὐτυχίας, περὶ τοῦ τρόπου βίου, ὅπως τὸ ἔπραξαν· μία ὑποκειμενικὴ διάθεσις ἠνάγκασε τὸν Δ η μ ό κ ρ ι τ ο ν μὲν νὰ καταπολεμήσῃ τὸν τρόπον τοῦ βίου τῶν συγχρόνων του (συμπολιτῶν), τοὺς Σοφιστὰς δὲ νὰ τὸν ἐγκρίνουν.

Καὶ ἰδού παρουσιάζεται ὁ Σ ω κ ρ ά τ η ς· λέγει ὅτι ἐν μόνον οἶδε ὅτι οὐδὲν οἶδε, δηλαδὴ θέλει νὰ ἐξετάσῃ τὸ πρόβλημα περὶ ἠθικῆς αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ καὶ νὰ τὸ ἐννοήσῃ. Πρέπει δὲ νὰ ὁμολογήσῃ κανεὶς ὅτι ἡ πρόθεσις αὕτη τοῦ Σ ω κ ρ ά τ ο υ ς εἶναι ἀληθῆς ἐπιστημονικὴ πρόθεσις. Καὶ ὅμως ἄλλην τροπὴν λαμβάνει ἡ λύσις τοῦ προβλήματος: Οἱ Σ ο φ ι σ τ α ἰ ἐμπαίζουσι τὴν ἀρετὴν σύμφωνα μὲ τὰς προθέσεις των καὶ τὴν θεωροῦν φάσμα, ὁ Σ ω κ ρ ά τ η ς, αὐτὸς δὲ καὶ μὲ ὅλον τὸν νεωτερισμὸν του αὐστηρὸς γνήσιος χαρακτήρ, παραδέχεται τὴν ὑπαρξιν τῆς ἀρετῆς. Διὰ νὰ ἐννοηθῇ καλῶς ἡ ἀξία τῶν δογμάτων τοῦ Σ ω κ ρ ά τ ο υ ς ἄς ληφθῶν ὑπ' ὄψιν αἱ ταλαντεύσεις καὶ αἱ ἀντιφάσεις του, ὅταν καθορίζῃ τὸ τί εἶναι ἀρετὴ: λέγει λοιπὸν ὅτι ἀρετὴ εἶναι τὸ ὠφέλιμον· ἀλλὰ καὶ οἱ Σοφισταὶ ἔλεγον τὸ ἴδιον καὶ ἀκριβῶς ἔνεκα τούτου ἔσκωπτον τὴν ἀρετὴν ὡς κοινὴν καλὴν συμπεριφορὰν, διότι ἕκαστος ἄνθρωπος ἔχει τὸ ὠφέλιμον διὰ τὸν

ἑαυτὸν τοῦ ὁ Σωκράτης ἀντεπεξερχόμενος κατ' αὐτῶν καθορίζει ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἢ ἰδία, ἀλλὰ δογματίζει ὅτι ἀφορᾷ τὴν ψυχὴν, τῆς ὁποίας τὰ συμφέροντα εἶναι τὰ αὐτὰ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους—καὶ αὐτὰ λέγει ὁ Σωκράτης, ὁ ὁποῖος πρὶν ἐβεβαίωνεν ὅτι τὰ περὶ θεοῦ καὶ ψυχῆς μένουσιν τελείως ἀγνώστα εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἡ ἀλήθεια εἶναι λοιπὸν αὕτη: ὁ Σωκράτης, ὁ εὐσεβὴς αὐτὸς χαρακτήρ ὁ ἀντίθετος πρὸς τὸν χαρακτῆρα τῶν νεωτέρων Σοφιστῶν καὶ ἐχθρὸς τῆς τύρβης τῶν Ἀθηναίων τῆς ἐποχῆς τῆς πανώλους καὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἀντεπεξέρχεται καὶ κατὰ τῶν δύο, δηλαδὴ παρουσιάζεται ὡς μεταρρυθμιστῆς καὶ δογματίζει τοῦτο ἢ ἐκεῖνο, μόνον σύμφωνα μὲ τὸ ἔσωτερικόν του, μὲ τὸν χαρακτῆρα του.

Ὁ Πλάτων ὅμως παρουσιάζεται θέλων νὰ θεμελιώσῃ τὴν διδασκαλίαν τοῦ διδασκάλου τοῦ θέλει ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι μία καὶ ἡ αὕτη δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ὅτι ἔχει γενικὴν ἀξίαν καὶ ἔχει ὡς σκοπὸν τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς· τὸ ἀποδεικνύει δὲ ἰδοὺ πῶς: ἐπανάγει τὴν ἀρετὴν εἰς ἓνα αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ὑπάρχον ἀγαθὸν καὶ παραδέχεται ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι μία ἰδέα (οὐσία, ὄν) ἐκ τῆς κοινωνίας ἐκείνου τοῦ ἐν ἑαυτῷ καὶ καθ' ἑαυτὸ ὑπάρχοντος ἀγαθοῦ (τοῦ θεοῦ), ἢ ὁποία εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς γῆς πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς τελειοποιήσεώς της. Ἀλλὰ ὁ Πλάτων δὲν προσέχει, ὅτι αἱ δῆθεν ἀποδείξεις του αὐταὶ εἶναι αὐθαίρετοι κατασκευαὶ χάριν τοῦ σκοποῦ του. Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου θὰ ὁμιλήσω ἀκόμη ἰδιαιτέρως⁽¹⁾.

Ἴδου δὲ ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἐν ἑαυτῷ καὶ καθ' ἑαυτὸ ὑπάρχοντος ἀγαθοῦ, ἢ παραδέχεται ὅτι καὶ ἐὰν ὑπῆρχε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ σημασίαν διὰ τὸν ἄνθρωπον. Ὁ Ἀριστοτέλης παραδέχεται μᾶλλον, ὅτι σημασίαν ἔχει διὰ τὸν ἄνθρωπον νὰ γνωρίζῃ πῶς ὀφείλει νὰ ζῇ διὰ ν' ἀποκτήσῃ (νὰ ἐπιτύχῃ) τὸ ἀγαθὸν διὰ τὸν ἑαυτὸν του, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ εὐτυχίαν· θεωρεῖ δὲ ὡς εὐτυχίαν τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἰδιάζοντος εἰς ἕκαστον ἄνθρωπον κατ' ἰδίαν. Ἄς λη-

1. Πρβλ. κατωτέρω Β. Οἱ προσδιορισμοὶ περὶ ἀρχῆς τοῦ κόσμου.

φθοῦν ὅμως τώρα ὑπ' ὄψιν αἱ κατασκευαὶ τοῦ Ἀριστοτέλους: ἡ ἀφετηρία του εἶναι ὅτι ἕκαστος ἄνθρωπος ἔχει τὴν ἰδίαν αὐτοῦ εὐτυχίαν, ὅτι ἡ εὐτυχία αὐτὴ συνίσταται εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἰδιοφυΐας καὶ ὅτι ἐν τούτῳ συνίσταται δι' ἓνα ἕκαστον ἄνθρωπον καὶ τὸ ἀγαθόν του· ἀλλὰ αὐτὸ ἐλέχθη καὶ ἀπὸ τοὺς Σοφιστάς· ὁ δὲ Ἀριστοτέλης δὲν κρατεῖ τὴν ἐκδοχὴν αὐτὴν μέχρι τέλους, ἀπεναντίας δογματίζει τὴν θεωρίαν του περὶ τῆς ψυχῆς ὅτι εἶναι τὸ ἀθάνατον μέρος τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν διαφορὰν μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ ζώου, καὶ ἐξακριβώνει δῆθεν ὅτι ὑπάρχει μία κοινὴ εὐτυχία καὶ ἓνα κοινὸν ἀγαθὸν δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Ὡστε ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ πατὴρ οὗτος τῆς θετικῆς ἐρεῦνης, τοῦ πειράματος, τῆς ἀνατομίας καὶ τῶν παρατηρήσεων καὶ τῶν ἀπ' εὐθείας ἐρευνῶν, ἔγινε κατὰ τὸν ὅρισμόν τοῦ τρόπου τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων θῦμα ἀπλῶν κατασκευῶν, ἀφῆκε τὴν ἀρχικὴν ἐμπειρικὴν του βάσιν, συνοδεύει τὸν Πλάτωνα καὶ λέγει ρητῶς ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει ὅσον τάχιον ν' ἀποθάνῃ διὰ τὸ κατώτερον ἀπὸ τὰ συστατικά του (τὸ σῶμα) καὶ νὰ ζήσῃ μόνον διὰ τὸ ἰσχυρότερον, διὰ τὴν ψυχὴν του⁽¹⁾. Εἶναι μόνον πλαστὸν πρὸς ὠρισμένον σκοπὸν, πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως θεμελιώσῃ τὴν ἀφετηρίαν του, ὅταν λέγῃ ὅτι καὶ ἡ εὐτυχία τῶν ζώων εἶναι διάφορος ἀπὸ τὴν εὐτυχίαν τῶν φυτῶν· εἶναι, λέγω, πλαστὸν, διότι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γνωρίζῃ τίποτε περὶ τῆς εὐτυχίας τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν. Ὁ Ἀριστοτέλης παρεπλανήθη λοιπὸν, ἡ διδασκαλία του περὶ τοῦ τρόπου τοῦ βίου παρουσιάζει δύο διαφόρους τάσεις: ἡ μία ἐκπορεύεται (προέρχεται) ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ φύσεως: τὸ ἀγαθὸν εἶναι προσωπικόν, ἀφορᾷ προσωπικὰς ἰδιότητας καὶ ἐξέλιξιν αὐτῶν, ἀνάπτυξιν αὐτῶν, τοῦτο δὲ εἶναι καὶ εὐτυχία· ἡ ἄλλη τάσις εἰς τὴν διδασκαλίαν του ἔχει τὰς ρίζας της τόσον εἰς τὴν ἐπιρροὴν τοῦ Πλάτωνος ἐπ' αὐτοῦ ὅσον καὶ εἰς τὴν κατάστασιν τῆς τότε ἑλληνικῆς, ἀθηναϊκῆς κοινωνίας, ἡ ὁποία ἦτο διάφορος τῆς

1. Πρὸβλ. Ἀριστοτέλους Ἠθικ. Νικομάχ. XX καὶ Πλάτωνος Θεαίτ. 176α.

καταστάσεως τῆς τότε ἀκμαζούσης Μακεδονίας. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀνέστειλεν, οὕτως εἶπεῖν, τὰς ἀντικειμενικὰς ἐρεῦνας τοῦ περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς εὐτυχίας διὰ νὰ φθάσῃ εἰς βοήθειαν τῆς ψυχικῆς καταστάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἀθηναϊκοῦ λαοῦ.

Χάριν συντομίας θέλω νὰ παραλείψω τὰ κατασκευάσματα τῶν Στωϊκῶν, τῶν Ἐπικουρείων καὶ τῶν Νεοπλατωνικῶν περὶ τοῦ ὀρθοῦ τρόπου τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων. Τονίζω μόνον τοῦτο, ὅτι κατὰ τὴν βασικὴν ἰδέαν τῶν Στωϊκῶν ὀφείλει κανεὶς νὰ ζῆ σύμφωνα μὲ τὴν φύσιν, αὕτη δὲ ἡ ἀπόψις εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ καὶ ὡς ἡ βασικὴ ἰδέα τοῦ Ἐπικούρου· ἀλλὰ ἐνῶ ἐκεῖνοι δογματίζουσι ὅτι ἡ ἀπάθεια εἶναι ἡ ὀρθὴ ἀνθρώπινη κατάστασις καὶ προσπαθοῦν ν' ἀπελευθερωθοῦν ἀπὸ τὰς ἀνάγκας τοῦ βίου (τῆς ζωῆς), ὁ Ἐπίκουρος συνιστᾷ εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν ἀταραξίαν, τὴν ψυχικὴν ἡρεμίαν καὶ φρόνιμον ἀπόλαυσιν τοῦ βίου, κατασκευάζουσι δὲ ἔπειτα καὶ οἱ δύο, καὶ οἱ Στωϊκοὶ καὶ ὁ Ἐπίκουρος, μίαν μεταφυσικὴν (μίαν κοσμοθεωρίαν) ἰδιάζουσαν ἕκαστος διὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὰ δόγματά των. Εἰς τὴν μεταφυσικὴν αὐτῶν θὰ ἐπανέλθω.

Δὲν εἶναι ὅμως καλυτέρα ἡ κατάστασις τοῦ προβλήματος περὶ τοῦ τρόπου τοῦ βίου εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῶν γερμανορρομαϊκῶν ἔθνων. Βέβαια τὸ θέμα ἐδῶ δὲν εἶναι ἡ εὐτυχία τοῦ ἀνθρώπου· ἐδῶ οἱ φιλόσοφοι προσπαθοῦν νὰ κατανοήσῃ τὴν ἠθικὴν συμπεριφορὰν τοῦ ἀνθρώπου· ἀλλὰ ἡ σύγχυσις καὶ αἱ κατασκευαὶ εἶναι ὅμοιαι. Ἐν πρώτοις γενικῶς γίνεται σύγχυσις τοῦ προβλήματος ποίαν γνώμην ἔχει ὁ κοινὸς ἀνθρώπος περὶ ἠθικοῦ βίου καὶ τί θεωρεῖ ὁ φιλόσοφος ἠθικόν.

Εἰσέρχομαι εἰς τὰ ἰδιαίτερα φιλοσοφήματα. Ἀναφέρω ὡς πρῶτον τὸν Βάκωνα (of Verulam), διότι, ἐνῶ οἱ πρὸ αὐτοῦ οἰκοδομοῦν ἐπὶ τοῦ εὐαγγελίου ἢ ἐπὶ τῆς διδασκαλίας τῆς ἐκκλησίας, ἢ κατασκευάζουσι τὰ προβλήματα κατὰ ὅμοιον τρόπον, αὐτὸς παρουσιάζεται μὲ μίαν τοιαύτην ἀγανάκτησιν κατὰ τῆς καταστάσεως αὐτῆς, ὥστε νὰ νομίζῃ κανεὶς ὅτι ὁ ἴδιος θὰ ἐπεξεργασθῇ τὰ προβλήματα ἀντικειμενικῶς. Ἐξετάζει, λοιπόν, πρὶν νὰ

ἐπιληφθῆ τοῦ προβλήματος περὶ ἠθικοῦ βίου, τὰς ψυχικὰς ιδιότητας τοῦ ἀνθρώπου, εὐρίσκει ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἐγωφιλικάς καὶ κοινωνικάς ὁρμὰς καὶ λέγει λοιπὸν ὅτι αἱ κοινωνικαὶ ὁρμαὶ εἶναι αἱ ἠθικαὶ καὶ ἡ ἐξάσκησις αὐτῶν ἡ ἠθικότης. Ἐγὼ κρίνον ἐδῶ τὰ προβλήματα ὅπως τίθενται καὶ ὅπως ἔχουν (ἐσωτερικῶς) ἀναφέρω μόνον ἐν παρόδῳ ὅτι ἡ γνώμη τοῦ Βάκωνος, ὁ ἄνθρωπος ἔχει δύο εἰδῶν ὁρμὰς, τὰς ἐγωφιλικάς καὶ τὰς κοινωνικάς, εἶναι ἀπλοῦν κατασκευάσμα κατὰ τὸ ἐκπίεστρον ἐγὼ - κοινωνία. Ἐρωτῶ λοιπὸν κυρίως μόνον, πῶς αἰτιολογεῖ τὸν καθορισμὸν τοῦ ὅτι αἱ κοινωνικαὶ ὁρμαὶ εἶναι αἱ ἠθικαὶ; Θὰ ὑπερασπίσῃ ἴσως κανεὶς αὐτὸν λέγων ὅτι: καὶ βέβαια ἡ συντήρησις (ἢ διάσωσις) τῆς κοινωνίας εἶναι ἀρκετὴ αἰτιολογία τοῦ καθορισμοῦ ἐκείνου· ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονηθῆ ὅτι καὶ ἡ διδασκαλία αὕτη (ὅτι δηλαδὴ πρόκειται περὶ διαφυλάξεως τῆς κοινωνίας) πρέπει νὰ θεμελιωθῆ (νὰ δικαιολογηθῆ) καὶ ὅτι ἔνεκα τούτου ὁ *Stirner* μὲ τὸ ἴδιον δικαίωμα (ἢτοι ἄνευ δικαιολογίας) ἐθεώρησε τὴν διάσωσιν τῆς κοινωνίας (ὅπως καὶ τὴν συνείδησιν) ὡς φάσμα (*Spruck*) καὶ παρεδέχθη μόνον τὴν διάσωσιν (διατήρησιν) τοῦ ἐγὼ ὡς ἠθικὴν ἀρχήν. Εἶναι μὲν δυνατὸν νὰ προσαχθῆ, ὅπως ἐλέχθη νεωστί, πρὸς δικαιολογίαν τοῦ καθορισμοῦ ἐκείνου τοῦ Βάκωνος ὁ λόγος ὅτι καὶ αὕτη ἡ φύσις τείνει πρὸς διατήρησιν τοῦ γένους, τοῦ ὅλου καὶ ὄχι τοῦ ἀτόμου, τοῦ κατ' ἰδίαν ζώου· ἀλλὰ οἱ τὰ τοιαῦτα λέγοντες περιπίπτουν εἰς τὴν ἐπιπολαιότητα, ὅτι δὲν λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν τὴν διαφορὰν μεταξὺ γεγονότος ἐκ φύσεως καὶ ἠθικῆς συμπεριφορᾶς («ὀφείλεις!»)· ἐὰν ὁ παῖς (διὰ νὰ φέρω ἕνα σαφὲς παράδειγμα) ἀγαπᾷ τὴν μητέρα του, τὴν ἀγαπᾷ (εἶναι γεγονός), τί νόημα ὅμως εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχη ἡ ἔκφρασις ὅτι τὸ παιδίον ὀφείλει ν' ἀγαπᾷ τὴν μητέρα του, διότι τοῦτο εἶναι τὸ φυσικόν; Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου θὰ ὁμιλήσω κατωτέρω⁽¹⁾ περισσότερα· ἐδῶ τὸ ἀνέφερα μόνον, διότι εἶναι δυνατὸν νὰ προσαχθῆ πρὸς δικαιολογίαν τοῦ Βάκωνος. Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ Βάκων δὲν δικαιολογεῖ πραγματικὰ τὴν γνώμην του ὅτι ἡ

1. Πρβλ. κατωτέρω κατὰ τὴν κριτικὴν τῶν δογμάτων τοῦ *Αἰκκελ* (*Häckel*).

ἀγάπη τῆς κοινωνίας εἶναι μία ἠθικὴ προᾶξις (στάσις) καὶ ἐπειδή, ὅπως εἶπα, ἐπομένως, θὰ ἦτο ἐλεύθερος, εἰάν ἤθελε, νὰ ὀνομάσῃ τὴν ἐγωφιλίαν (ὡς φυσικὴν) ἠθικὴν προᾶξιν, ἐννοεῖται ὅτι ὁ ἀληθὴς λόγος τοῦ καθορισμοῦ του εἶναι ὁ ἑξῆς: ὁ χαρακτήρ τοῦ Β α κ ω ν ο ς προσεβλήθη (κατεπολεμήθη) καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξακριβωθῇ, εἰάν ὁ ἴδιος ἦτο ἄνθρωπος ἑτεροφιλής, ἀγαπῶν τὴν κοινωνίαν ὑπὲρ πάν ἄλλο· μ' ὅλα ταῦτα εἶναι ἀρκετὸν ὡς βάσις τῆς διδασκαλίας του τὸ ὅτι ἡ ὅλη ἐποχὴ του εὐρίσκεται ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ ἀγῶνος τοῦ κατωτέρου λαοῦ (τῶν κατωτέρων κοινωνικῶν στρωμάτων) κατὰ τῶν ἀνωτέρων, τῶν ἰσχυρῶν· ὡς ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι καθ' ὅλην τὴν ἐποχὴν ταύτην γίνεται λόγος περὶ κυριαρχίας τοῦ λαοῦ, περὶ ἀμοιβαίας ἀγάπης τῶν ἀνθρώπων ἐξ ἴσου, περὶ διατηρήσεως (ὑπάρξεως) κοινωνίας ἀνθρώπων ἴσων, ὁμοίων κτλ., δικαιολογοῦνται δὲ αἱ ἀπόψεις αὐταὶ διὰ τοῦ ἐπινοήματος (τοῦ φάσματος, ὅπως θὰ ἔλεγον οἱ σοφισταί, ὁ Stirner καὶ ὁ Nietzsche) ἑνὸς φυσικοῦ δικαίου, ἢ μιᾶς φυσικῆς καταστάσεως ἢ μιᾶς θείας διανοίας ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ὁμοίων δογμάτων.

Ἄξιοσημείωτος εἶναι ἐδῶ ὁ H o b b e s, ὁ ὁποῖος δογματίζει, ὅτι ἠθικὴ εἶναι ὁ βίος ὁ σύμφωνος μὲ τὰς παραγγελίας τοῦ κυριαρχοῦντος (τοῦ μονάρχου)· δογματίζει δὲ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, διότι ὁ ἴδιος εἶναι ἐχθρὸς τῆς δημοκρατικῆς τάσεως τῶν κατωτέρων στρωμάτων καὶ δὲν εἶναι δύσκολον καὶ εἰς αὐτὸν νὰ κατασκευάσῃ καὶ αὐτὸς μίαν ἀποψιν περὶ φυσικῆς καταστάσεως πρὸς δικαιολογίαν τοῦ δόγματός του· ἦτοι κατασκευάζει ὅτι εἰς τὴν φυσικὴν κατάστασιν ἦσαν οἱ ἄνθρωποι μεταξύ των ὡς λύκοι, ἀλλήλοετρώγοντο καὶ ἐσώθησαν ἀπὸ τὴν κατάστασιν αὐτὴν ὑποταγέντες εἰς ἓνα ἰσχυρόν, ὁ ὁποῖος ἔθεσε τάξιν καὶ τοῦ ὁποίου ἡ θέλησις ἔγινε νόμος, ἦτοι καὶ δίκαιον καὶ ἠθικὴ παραγγελία. Ὡστε πρόκειται παντοῦ περὶ προσδιορισμῶν περὶ ἠθικοῦ βίου σύμφωνα μὲ τὴν φυσικὴν διάθεσιν (τὸν χαρακτήρα) τῶν φιλοσόφων καὶ ὄχι περὶ συμπερασμάτων ἐξ ἀντικειμενικῶν ἐρευνῶν. Ἄς ληφθῆ ὑπ' ὄψιν καὶ ὁ καθορισμὸς τοῦ D e s c a r t e s (τοῦ Καρτεσίου) περὶ ἠθικῆς, ἠθικοῦ τρόπου τοῦ βίου.

Ὁ Κ α ρ τ έ σ ι ο ς κατάγεται ἀπὸ οἰκογένειαν ἀριστοκρατικήν, εἶναι ἐκ φύσεως συντηρητικὸς, ὑπῆρξε δὲ καὶ τρῶφιμος τῶν

Ἰησουιτῶν, ἦτο κατὰ τῆς τάσεως τῶν κατωτέρων κοινωνικῶν στρωμάτων· θεσπίζει λοιπὸν : ἕκαστος ἔχει καθῆκον ν' ἀκολουθῆ τοὺς νόμους καὶ τὰς συνηθείας τῆς χώρας του καὶ νὰ διακανονίξῃ τὸν καθημερινὸν βίον του διὰ τῶν διαδεδομένων ἀξιωματικῶν· λέγει δὲ ὅτι εἰς τοῦτο συνίσταται καὶ ἡ ἠθικότης· ἡ ἀστάθεια, ἡ ἀμφιγνώμοσύνη εἶναι ἀμάρτημα, ἡ σταθερότης ὁμῶς ἀρετή. Ὁ Descartes εὐρίσκεται ἀπέναντι τοῦ Hobbes κυρίως εἰς μειονεκτικὴν θέσιν, διότι αὐτὸς μὲν θεωρεῖ τὴν ἠθικὴν (ὅπως καὶ τὸ δίκαιον καὶ τὴν θρησκείαν) ἀπλῶς ὡς τὴν θέλησιν (τὴν αὐθαίρετον προσταγὴν) τοῦ κυριαρχοῦντος (τοῦ μονάρχου) καὶ θέτει τοιοῦτοτρόπως τὸ πρόβλημα ἔξω πάσης συζητήσεως, ἀπεναντίας ὁ Καρτέσιος δὲν ἀντελήφθη ὅτι, ἔάν ἡ σταθερότης εἶναι ἀρετή, τότε εἶναι ἀρετὴ καὶ ἡ σταθερότης κατὰ τὴν διεξαγωγὴν μιᾶς μωρίας καὶ μᾶλλον δεδικαιολογημένως ἡ σταθερότης κατὰ τὸν ἀγῶνα τῶν κατωτέρων μαζῶν κατὰ τῆς ὑφισταμένης κοινωνίας καὶ τῶν παραδόσεων.

Ὁ Σπινόζα, ὁ ἀδύνατος αὐτὸς ἀσθενικὸς ἀνὴρ, ὁ ὁποῖος εἶναι μέχρις ἀδυναμίας εὐμενὴς εἰς ἕκαστον ἄνθρωπον, μέλος μιᾶς φυλῆς (ἑνὸς ἔθνους) πανταχόθεν καταδιωκομένης, Ἑβραῖος, ἔχει τὴν γνώμην ὅτι τὸ ἀληθὲς ἀγαθὸν εἶναι ἡ θεωρητικὴ ἀπασχόλησις καὶ τὸ συναίσθημα τῆς ἐνότητος μετὰ τὴν φύσιν. Ὅστις νομίζει ὅτι τὰ δόγματα αὐτὰ τοῦ Σπινόζα περὶ ἀγαθοῦ καὶ εὐτυχίας (εὐδαιμονίας) εἶναι συμπεράσματα ἀπὸ τὴν μεταφυσικὴν διδασκαλίαν (ἀπὸ τὴν κοσμοθεωρίαν) του, ἀντιστρέφει κυρίως τὴν σχέσιν τῶν δύο διδασκαλιῶν του· ἀλλὰ θὰ ἐπανέλθω εἰς τὸ ζήτημα καὶ θὰ καταδείξω ὅτι ἡ μεταφυσικὴ θεωρία τοῦ Σπινόζα εἶναι ἀπλῶς μία κατασκευὴ αὐθαίρετος.

Ὁ Shaftesbury ἔχει τελείαν κλασσικὴν μόρφωσιν καὶ εἶναι ἐνθουσιώδης φίλος τῶν (ἀρχαίων) Ἑλλήνων, θαυμαστῆς τῆς ἰδέας τῆς ἁρμονίας· δογματίζει λοιπὸν ὅτι ἠθικὸς τρόπος τοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἁρμονία μεταξὺ τῶν ἐγωφικῶν καὶ κοινωνικῶν τάσεών του· δυστυχῶς δὲν ἐδικαιολόγησε τὴν γνώμην του αὐτήν, δὲν εἶπε δὲ καὶ πῶς ἡ ἁρμονία αὕτη εἶναι κατορθωτὴ—τότε δηλαδὴ δὲν θὰ ἐθεωρεῖτο ἡ ἰδέα του περὶ ἁρμονίας τόσον αὐθαίρετος.

Ὁ Leibniz ἔξ ἄλλου καθορίζει τὴν εὐτυχίαν ὡς τὴν κατάστασιν μονίμου ἡδονῆς, ἡ ὁποία εἶναι, λέγει, τὸ ἐπακολούθημα τῆς τελειοποιήσεως τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸν ὑπόκωφον συναισθηματικὸν βίον μέχρι τῆς διανοητικῆς γνώσεως πρὸς τ' ἄνω λέγει λοιπὸν ὅτι ἡ ἠθικότης συνίσταται εἰς τὴν προσπάθειαν πρὸς ἀπόκτησιν (ἐπίτευξιν) μιᾶς τοιαύτης τελειοποιήσεως καὶ τοῦ ἰδίου ἑαυτοῦ καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων («φιλανθρωπία»). Ἐδῶ εἶναι δύσκολον νὰ γνωρίζη κανεὶς, ἐὰν εἰς τὰς σκέψεις τοῦ Leibniz ἡ μοναδολογία (ἡ μεταφυσική, ἡ κοσμοθεωρία) ἢ ὁ προσδιορισμὸς του περὶ ἠθικῆς προηγεῖται πάντως ὅμως εἶναι ἐπιτετραμμένον καὶ διὰ τὸ ἓνα καὶ διὰ τὸ ἄλλο δόγμα του νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὁ εἰρηνικός, συμβιβαστικός, φιλάνθρωπος χαρακτήρ του· ἄλλως δὲν ὑπάρχει οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον στήριγμα διὰ τὴν ὀρθότητα τῶν ἐκδοχῶν του.

Περισσότερας προσοχῆς ἄξιος εἶναι ἔπειτα ὁ Hume καὶ μάλιστα ἤδη καὶ μόνον ἔνεκα τῆς ἐμπειρικῆς του τάσεως. Ἦθελε δὲ νὰ ἐξηγήσῃ καὶ νὰ θεμελιώσῃ ἐμπειρικῶς ρητῶς καὶ τὴν ἠθικὴν. Παραδέχεται λοιπὸν ὅτι αἱ ἀξιολογίαι «ἠθικῶς καλόν», «ἠθικῶς κακόν» γεννῶνται διὰ τοῦ συναισθήματος τῆς συμπαθείας: ἀπὸ συμπάθειαν ἐγκρίνομεν ἢ κατακρίνομεν (ἀποδοκιμάζομεν) τὰς σχέσεις μεταξὺ ἄλλων ἀνθρώπων καὶ κρίνομεν ἔπειτα ἡμᾶς αὐτοὺς ὡς ἂν ἐλέγομεν π.χ.: οὕτω λοιπὸν πάσχει ὁ ἄλλος ἐπίσης ὡσάκις ἐνεργῶ κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, τότε δὲ προσπαθοῦμεν νὰ εἴμεθα «καλοί», ἦτοι νὰ μὴ πράττωμεν τίποτε, τὸ ὁποῖον νὰ δυσαρεστῆ τὸν ἄλλον (τοὺς ἄλλους). Ἀλλὰ ὁ Hume δὲν ἀντελήφθη ὅτι εἰς τοιαύτην περίπτωσιν ἡ ἠθικὴ καταντᾷ εἰς πρᾶξιν ὑποκειμενικὴν τοῦ συμπάσχοντος ἀνθρώπου καὶ δὲν ἔχει τὸν χαρακτήρα ἀντικειμενικῆς, γενικῶς καὶ ἀναγκαίως ἰσχυροῦσης καταστάσεως τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, δηλαδή ὁ Hume δὲν ἐνόησεν ὅτι ἔπρεπε νὰ θεμελιωθῆ ἡ συμπάθεια ὡς κατάστασις, τὴν ὁποίαν ὀφείλει νὰ παρουσιάζῃ ἡ ψυχὴ (ὁ ἄνθρωπος). Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ Hume μόνον ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ ἀντιθέτως πρὸς τὴν γνώμην του περὶ νόμων (ὅτι δηλαδή ὅλοι εἶναι ὑποκειμενικαὶ ἀπόψεις) ὤμίλησε περὶ τοῦ δυνατοῦ μιᾶς γενικῶς ἰσχυροῦσης διαρρυθμίσεως τοῦ ἀνθρωπίνου

βίου καὶ ἐθέσπισεν αὐθαιρέτως τὴν συμπάθειαν ὡς τὴν βάσιν αὐτοῦ.

Ἡ ὅλη σειρά τῶν ἐπομένων φιλοσόφων, ὁ **K a n t**, ἡ γερμανικὴ ἰδεολογία, οἱ θετικισταί, οἱ νεοκαντιανοὶ καὶ οἱ νεώτεροι, ἀνήκει εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ XIX αἰῶνος, περὶ αὐτῶν δὲ θὰ ὁμιλήσω ἐν τῷ ἐπομένῳ (δευτέρῳ) κεφαλαίῳ.

B. Οἱ προσδιορισμοὶ περὶ ἀρχῆς τοῦ κόσμου, αἱ κοσμοθεωρίαι.

Τὸ ἐκφράζω ὡς μίαν κριτικὴν, ἡ ὁποία ἰσχύει κατὰ τῆς φιλοσοφίας γενικῶς μέχρι σήμερον, ὅτι ἕκαστος φιλόσοφος κατασκευάζει τὴν κοσμοθεωρίαν του οὕτως ὥστε νὰ παρουσιάζωνται ὡς δεδικοιολογημένοι οἱ καθορισμοὶ του περὶ τρόπου τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων ἢ ἄλλη τις προκατάληψις του.

Ἐν πρώτοις ἡ ἐρώτησις: δὲν εἶναι ἀξιοσημεῖωτον, ὅτι ὁ **Πυθαγόρας** ἢ οἱ (πρῶτοι) Πυθαγόρειοι, ἀφοῦ προσδιώρισαν τὸν (ἠθικὸν) βίον ὡς ἀρμονίαν, προσεπάθησαν ν' ἀποδείξουν ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἀρμονία ἀριθμῶν καὶ ὅτι ἡ οὐσία αὐτοῦ εἶναι ὁ ἀριθμὸς; Δὲν εἶναι ἀξιοσημεῖωτον ὅτι ὁ **Ξενοφάνης**, ὁ δημοκράτης αὐτός, ἀνατενίσας, κατὰ τὸν **Ἀριστοτέλην**, πρὸς τὸν οὐρανόν, ἀνεφώνησεν: «ἐν τὸ ὄν καὶ πᾶν» καὶ «πανταχόθεν ὅμοιον»; ἢ ὅτι ὁ **Ἡράκλειτος**, ὁ ἀριστοκράτης (ἔστω καὶ ἂν θὰ ἦτο μόνον ἀριστοκράτης τοῦ πνεύματος), ὁ ἀντίπαλος τῶν πρὸς ἐξίσωσιν προσπαθειῶν τοῦ κατωτέρου λαοῦ, ἀποφαίνεται ὅτι αἱ ἀντιθέσεις εἶναι ὁ νόμος τοῦ σύμπαντος; Καὶ τὰ λοιπά.

Ἡ διδασκαλία τοῦ **Δημοκρίτου** περὶ ἀτόμων εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι μία ἐξειλιγμένη μορφή τῆς διδασκαλίας τοῦ **Λευκίππου** περὶ στοιχείων· ὅτι ὅμως ἀποδίδει τὴν γένεσιν τοῦ κόσμου εἰς τὸ βάρος τῶν ἀτόμων καὶ ὄχι εἰς θεὸν ἐνεργοῦντα, αὐτὸ σχετίζεται μὲ τὴν ἀποιρὴν του, ὅτι ἡ εὐτυχία εἶναι ἔργον τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὄχι, ὅπως παραδέχεται ἡ κοινὴ γνώμη τῶν Ἑλλήνων, ἔργον καλῶν (εὐμενῶς διακειμένων) καὶ κακῶν πνευμάτων (εὐ-δαίμων, κακοδαιμονία) καὶ ἡρνήθη λοι-